

17. Stehantseva, V. Ya. (1998) *Voennoe delo v epokhu rannei I srednei bronzy na yuhe Vostochnoi Evropy [Warfare in the Early and Middle Bronze Age in Southern Eastern Europe]*. Voennaia arheolohiia. Oruzhie I voennoe delo v istoricheskoi I socialnoi perspective (2–5 sent. 1998 h.): mater. Mezhdunar. konf. SPb, 52–57.
18. Cherednichenko N. N., Cherednichenko E. F. (1972) *Otchet o rabote Voroshilovogradskoi ekspedicii [Report on the work of the Voroshilovgrad expedition]*. Kyev.

УДК 94:902.2(477.7) «12/13»

СЕРЕДНЬОВІЧНІ МАНДРІВНИКИ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИАЗОВ'Я (XIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIV СТ.)

Отземко Олена

Метою статті є аналіз інформативного потенціалу записок мандрівників із вивчення історії Північного Приазов'я (в межах України) XIII – першої половини XIV ст. Джерельну базу роботи становлять твори арабського та європейських мандрівників, які за різних обставин перебували на цій або суміжних територіях. Для дослідження записок застосовано методи джерелознавчого аналізу та синтезу, історико-хронологічний, історико-порівняльний.

З'ясовано інформативні можливості листа угорського чернця Юліана, записок-звітів П. Карпіні та Г. Рубрука, опису подорожі Ібн Баттуті, нотатків Дж. Маріньолі. Показано їхній зв'язок з повідомленнями подорожників XII і XV ст. Зазначається, що записки мандрівників, попри фрагментарність, наявність почасти нечіткої географічної і часової локалізації, притаманної географічним уявленням середньовіччя, створюють картину природного та кочового світу Північного Приазов'я XIII – першої половини XIV ст., дозволяють зробити висновки про адміністративно-територіальну належність цієї території у складі монгольської імперії, віддзеркалюють її місце в системі шляхів, що зв'язували Європу та Схід. Акцентовується увага на тому, що мандрівники зафіксували зміни, що відбулися в приазовських степах під час монгольського завоювання, а наявність збігів у повідомленнях авторів різного походження упродовж декількох століть засвідчує сталість традицій кочового способу життя, а також достовірність інформації щодо побуту, звичаїв, господарства населення Приазов'я. Не менш важливим є те, що записки відбивають не тільки особисті враження авторів від кочового світу, до якого вони потрапили, але й погляд на кочовиків представників різних культур, що позначається на змісті і навіть емоційному фоні творів.

Подальше вивчення записок середньовічних мандрівників пов'язане, передусім, із кваліфікованим науковим перекладом українською мовою.

Ключові слова: Північне Приазов'я, записки мандрівників, Золота Орда.

Останніми роками Донеччина, як і загалом Донбас, опинилася у фокусі нових дослідницьких зацікавлень. З'явилася низка праць, присвячених проблемам регіональної специфіки Сходу України. З огляду на це, доречним є звернення до джерелознавчого аспекту історії Донеччини, зокрема аналізу мемуарних джерел,

які віддзеркалюють різні відтінки сприйняття минувшини на особистісному рівні. Якщо ж говорити про записки мандрівників, вони, окрім суб'єктивних вражень, дозволяють побачити, як цей регіон сприймався представниками іншої культури.

Свої особливості відбиття в мандрівних записках має обраний для дослідження період – XIII – першої половини XIV ст. У географічному плані розглядається регіон Північне Приазов'я, частиною якого є сучасна Донеччина. В історичному плані це часи, коли зазначена територія входила до складу величезної монгольської імперії, зокрема, її частини – Золотої Орди. Важливим є те, що саме цей період позначений появою записок подорожників, перебування яких на території Північного Приазов'я не підлягає сумніву.

До аналізу записок середньовічних мандрівників зверталися радянські історики, дослідження яких є частиною відповідних публікацій джерел [2; 6; 17; 18; 24]. Окремо відзначимо ґрунтовну монографію сходознавця І. Крачковського, присвячену арабській географічній літературі IX–XVIII ст. [10]. Сучасні джерелознавчі дослідження мандрівних записок представлені у працях М. Жарких, О. Юрченка, Г. Зеленіної [4; 5; 21], окремими сюжетами у монографії Д. Наливайка [12]. До дослідження залучені праці з історії географії, історії середньовічних мандрів [1; 16; 20], а також праці з історії Золотої Орди та її західних володінь [3; 19; 23].

Зазначені наукові студії містять загальну характеристику мандрівних записок або оцінку їхніх повідомлень з окремих питань, які розглядаються в історичних працях. Отже, метою нашого дослідження є аналіз інформативних можливостей записок мандрівників щодо вивчення історії Північного Приазов'я (в межах України) XIII – першої половини XIV ст.

Джерельну базу роботи складають записки арабського та європейських мандрівників XIII – першої половини XIV ст., які за різних обставин перебували на території Північного Приазов'я або суміжних землях. Зазначимо розмаїття їхніх різновидів і форм – записки-звіти, зроблені після повернення з подорожі, П. Карпіні та Г. Рубрука, літературний запис спогадів про подорож Ібн Баттути, вставки мемуарного характеру з описом своєї подорожі у хроніці францисканського чернця Дж. Маріньолі. Попри жанрову нечіткість усім притаманна суб'єктивність, емоційність сприйняття побаченого, що дозволяє віднести ці твори до мемуарних. Нами також залучено до дослідження лист-звіт про подорож угорського чернця Юліана, який одним з перших занотував враження очевидців монгольського наступу на східну Європу [7; 8; 13; 15; 22].

XIII ст. позначене монгольською навалою, яка справила жахливе враження на весь тодішній світ, зокрема Європу. Втім, на початку століття в Європі досить розмите уявлення мали і про реальний масштаб подій, і про території на

схід від кордонів Київської держави. Це були чутки, сплетіння вимислу та реальних відомостей, «туманний і невідомий край» [16, 277].

Одним з перших європейців, який описав монголо-татар, їхні набіги, був угорський чернець-місіонер Юліан. Він належав до угорських домініканців, які ще на початку 1230-х років намагалися розшукати на сході своїх одноплемінників – угорців-язичників, що було типовим для того часу. Схожі цілі характерні для єврейських мандрівників-паломників, один з яких – Петахія Регенсбургський – залишив короткі нотатки про подорож із Києва до Криму в середині XII ст. [1, 12; 5]. В. Стависький вважає, що місії угорських домініканців, окрім пошуків «Великої Угорщини», були частиною політики Ватикану, спрямованої на поширення католицизму на землях Східної Європи [18, 37]. Саме з такими цілями упродовж 1235–1238 рр. Юліан з іншими чернцями здійснив дві подорожі на схід. Для нас цікавим є опис другої подорожі, залишений Юліаном в листі-звіті до єпископа Перуджі [2, 74–75].

Маршрут цієї подорожі Юліана невідомий. Із листа зрозуміло, що в 1237 р. він досяг крайніх східних руських земель, був у Суздалі, і першим з європейців розповів про монгольську навалу, записавши розповіді біженців-очевидців («русские, венгры, болгары, бежавшие перед ними» [13, 86]). Відомості Юліана про татар як вправних воїнів («...стреляют они дальше, чем другие народы...»), їхню військову тактику («На укрепленные замки они не нападают, а сначала опустошают страну и грабят народ...»), жорстокість щодо завойованих народів («Во всех завоеванных царствах они без промедления убивают князей и вельмож, которые внушают опасения, что когда-нибудь могут оказать... сопротивление»), про золоті покої хана загалом збігаються з пізнішими повідомленнями, які стосувалися безпосередньо подій у приазовських степах. Промовистою є і застосована Юліаном характеристика монголо-татар: «бич божий» [13, 86–90].

Саме до XIII ст. належать записки мандрівників, які не тільки побували на території Північного Приазов'я, але й залишили описи приазовських степів та їх населення. Твори П'єтро Карпіні та Гійома Рубрука, які описують подорожі європейських посольських місій до ставки монгольських ханів у Сир-Орді та Каракорумі, достатньо вивчені та репрезентовані в дослідницькій літературі [4; 8; 15; 17; 18; 21; 24]. Обидва належали до католицького ордену францисканців, який (як і домініканці) взяв на себе функції, пов'язані з розвідкою, дипломатичними переговорами і поширенням «істинної віри» на сході та мав для цього добре підготовлену агентуру. Її послугами користувалися і Ватикан, і європейські монархи: францисканці і домініканці виконували обов'язки їхніх послів (і розвідників) до східних правителів [17, 32, 36]. Не дивно, що обидва автори високо цінувалися сучасниками як люди дотепні, освічені, стійкі та витривалі, здібні до

різноманітних справ, спостережливі та відкриті до діалогу. Саме такі могли подолати важкий і небезпечний маршрут з Європи до Монголії та зібрати точні відомості [21, 27; 24, 8–9, 15].

Їхні твори поєднують в собі риси записок особистого характеру і ділового звіту, що надає їм особливої цінності, позаяк вони майже позбавлені перебільшень. Зокрема, О. Юрченко наголошує на унікальності місій францисканців: вони усвідомили важливість входження в чужий світ і протиставили апокаліптичному баченню Азії реальну та динамічну картину, що ґрунтувалася на власних спостереженнях. Саме тому їхні мандрівні записки-звіти суперечили існуючій західній традиції сприйняття монгольської імперії [21, 15].

І П. Карпіні, і Г. Рубрук їхали через Приазов'я на початковому етапі існування Золотої Орди, під час правління хана Бату. Отже, їхні записки-звіти відбили процес формування величезної монгольської імперії. Вони містять як опис тих територій, які зустрічалися на шляху, так і відомості, що стосуються держави загалом – адміністративно-територіальний устрій, організація влади, військова справа, закони, звичаї, побут населення тощо [8; 3, 9, 27, 32–38; 15; 23, 288–289].

Попри фрагментарність, почасти плутанину та нечіткість (Карпіні, наприклад, плутає Чорне та Каспійське моря), твори П. Карпіні і Г. Рубрука містять перші більш-менш конкретні відомості про Північне Приазов'я, зафіксовані очевидцями, що певний час перебували на цій території. Вони (разом з іншими даними) дають можливість дослідникам стверджувати, що в середині XIII ст. Приазов'я входило до складу імперії монголів, на території якої було запроваджено улусну систему, зокрема територія між Дніпром і Сіверським Дінцем була у складі улусу Мауци [8, 70; 3, 164; 23, 261]. В. Єгоров, вважає, що відомості П. Карпіні можуть бути ілюстрацією адміністративно-політичної єдності імперії монголів на початковому етапі існування [3, 27]. Б. Черкас, спираючись, зокрема, на повідомлення Г. Рубрука, звертає увагу на існування Кримського улусу, територія якого простягалася уздовж узбережжя Азовського моря аж до Дону (можливо, до гирла Сіверського Дінця) [15, 109; 23, 264–267].

Г. Рубрук так пише про землі, якими він їхав після Кримського перешийка, тобто Північне Приазов'я (приблизно червень–липень 1253 р.): «... мы снова пустились в путь, который совершили в десять дней до другой остановки, и на этой дороге находили воду только во рвах, сделанных в долинах, да еще в двух небольших реках. И все время, как мы оставили упомянутую выше область Газарию, мы ехали на восток, имея с юга море, а к северу большую степь, которая в некоторых местах продолжается на 30 дневных переходов и в которой нет никакого леса, никакой горы и ни одного камня, а трава отличная. В ней прежде пасли свои стада Команы... Она вся заселена была Команами Капчат...

[]...мы направлялись к востоку, не видя ничего, кроме неба и земли, а иногда с правой руки море, именуемое морем Танаидским, а также усыпальницы Команов, которые видны были в двух лье, ибо у них существует обычай, что все родство их погребается... вместе» [15, 107–108].

Отже, записки мандрівників віддзеркалили зміни, що відбулися в половецькому степу за декілька років після монголо-татарської навали. Наведені вище спостереження Г. Рубрука підтвердили враження П. Карпіні від подорожі тими ж територіями в лютому–березні 1246 р.: «Этих Команов перебили Татары. Некоторые даже убежали..., а другие обращены ими в рабство...» [8, 70, 72].

Покликаючись на повідомлення П. Карпіні та Г. Рубрука (разом з іншими даними), дослідники історії кочовиків східно-європейського степу стверджують, що після монгольського завоювання, попри повний розгром і підкорення, половці залишалися основним населенням європейських, у тому числі приазовських степів [8, 70; 14, 184–186; 15, 90, 108; 19, 242–250]. Докладний опис обома авторами побуту, звичаїв, господарства та військової пізнішими повідомленнями (Петахія, Юліан, Ібн Баттута, Й. Барбаро) [7; 9, 144, 148–149; 11; 13], що засвідчує тяглість традицій у кочових народів. Окрім цього, С. Плетньова звертає увагу на те, що Г. Рубрук, наголошуючи на змінах, що відбулися в степах, якими він їхав, водночас описує звичаї половців, зокрема, пов'язані з поховальним обрядом [14, 184–186; 15, 102]. Він, до того ж, використовує дві назви: «татари» і «комани». Принаймні, описуючи мандрівку степами Приазов'я, Г. Рубрук неодноразово згадує великі труднощі, з якими місія подорожувала між кочовищами команів, що не дуже приємно вразили його: «Пока мы были в пустыне, нам было хорошо, так как я не могу выразить словами той тягости, которую я терпел, когда мы прибыли к становищам Команов» [15, 108–109]. Тут він солідарний з П. Карпіні: «И когда... мы стали останавливаться на ночлег при закате солнца, на нас ужасным образом ринулись вооруженные Татары, спрашивая, что мы за люди» [8, 68].

У 2004 р. опубліковано текст і критичний аналіз «Історії Татар» Ц. де Брідія, що є скороченою копією записок брата Бенедикта, який приєднався до місії П. Карпіні в Польщі та виконував функції перекладача. З урахуванням авторського погляду та вибіркового копіювання де Брідія, сюжетний ряд обох пам'яток майже однаковий. Вони взаємодоповнюють одна одну, але «Історія Татар», маючи чимало паралелей із записками П. Карпіні щодо характеристики внутрішнього життя імперії монголів, не містить опису шляху місії, зокрема Північним Приазов'ям [21].

Відомості П. Карпіні і Г. Рубрука підтверджуються та доповнюються записками арабського мандрівника першої половини XIV ст. Ібн Баттута. Ібн Баттута,

за словами І. Крачковського, був «последним универсальным географом-практиком, не книжным компилятором, а путешественником с громадным районом посещенных стран» [10, 417]. За більш ніж 25 років він обійшов величезну територію від Танжеру в Північній Африці до Китаю. Нас цікавить його подорож до Золотої Орди, здійснена в першій половині 30-х років XIV ст. Н. Ібрагімов вважає, що з цієї подорожі почався новий етап мандрів Ібн Баттути, під час якого він постає перед нами вже не паломником, як у попередні роки, а спостережливим, уважним мандрівником, що прагнув побачити нові країни [6, 19].

Твір Ібн Баттути «Подарунок тим, хто роздумує про дива міст та чуда мандрівок» належить до популярного в арабській літературі жанру «опису подорожей», який упродовж століть виявився найбільш сталим і чисельним. Це достатньо точний літературний запис його спогадів про подорожі, уривки з якого почали публікуватися в руському перекладі з XIX ст. Найбільший уривок з описом подорожі до Золотої Орди ще в 1884 р. опубліковано В. Тизенгаузенем [7].

Записки дозволяють досить точно відтворити шлях Ібн Баттути: Керч, до якої він прибув на початку 1332 р. (дати у перекладах різняться), Кафа, Солдайя (Судак), Солхат (Крим), Азак (Азов) і далі на Північний Кавказ до ставки хана Узбека. Тож маршрут мандрівника пролягав через Північне Приазов'я, яке Ібн Баттута перетинав тричі. Його записки не містять конкретних вказівок саме на цю територію, але відбивають враження мандрівника від степу та кочового світу на шляху до ставки хана [7]. Їхня достовірність не піддається дослідниками сумніву, зокрема, Г. Федоров-Давидов вважає свідчення Ібн Баттути більш зваженими, порівняно з іншими авторами [19, 195].

Ібн Баттута повідомляє, що область, до якої він прибув, називається Дешт-Кипчак і простирається на шість місяців шляху, три з яких – це землі султана (хана) Узбека. «Владения его обширны и города велики. В числе их: Кафа, Крым, Маджар, Азов, Судак, Харезм и столица его [султана], Сарай» [7, 280, 290]. Саме цими володіннями, зокрема узбережжям Азовського моря, їхав мандрівник з Кафи до Азова в 1332 р. [7, 284]. В. Єгоров, спираючись на повідомлення Ібн Баттути та інших авторів, пише, що Золота Орда за хана Узбека поділялася на чотири улуси – Дешт-і-Кипчак, Крим, Сарай, Хорезм, які у свою чергу склалися з окремих областей. Ібн Баттута, як і сторіччя тому Г. Рубрук, дістався до Дону винятково володіннями одного темника. Інакше б він відзначив зустріч з іншим еміром у своїх записках, на що завжди звертав особливу увагу, зокрема робив це, супроводжуючи одну з хатуней (дружин) хана Узбека до Константинополя. Його повідомлення, разом із записками Г. Рубрука (про що вже йшлося вище), дозволили Б. Черкасу констатувати, що землі Кримського улусу і в першій половині XIV ст. простягалися від узбережжя Азовського моря доволі далеко на північ, аж до Дону [23, 265–267].

Характерним є опис Ібн Баттутою степу: «Степь эта зеленая, цветущая, [но] нет на ней ни дерева, ни горы, ни холма, ни подьема» [7, 280]. Відзначимо також враження арабського мандрівника від зимової подорожі степом: «Я одел три шубы и две пары шаровар, из которых одна была с подбоем. На ногах у меня были шерстяная обувь, поверх ее обувь, подбитая холщевой материей, и сверх этого обувь из бургали, т. е. из лошадиной кожи, подбитой волчьей шкурой. Омывался я теплой водой, поблизости от огня, но [несмотря на то] не падало [ни одной] капли воды, которая не замерзала бы тотчас же. Когда я умывал лицо свое, то вода прикасалась к бороде моей и замерзала; я дотрагивался до нее, и с нее падало нечто вроде снега. Вода, которая текла из носу, замерзала на усах» [7, 306].

Чимало уваги в записках Ібн Баттути приділено побуту, заняттям кочовиків, яких він називає або «кипчаки» або «торки». Автор особливо відзначає конярство, на якому зупиняється неодноразово, описуючи великі масштаби розведення й торгівлі кіньми, а також жорстке покарання за крадіжку худоби, зокрема коня – аж до страти. Подібні сюжети знаходимо в італійця Й. Барбаро [7, 283, 286; 9, 149]. Опис арби, на якій споруджується кибитка з повсті, вживання кумису, м'яса, просяної юшки також перегукуються з повідомленнями П. Карпіні та Й. Барбаро [7, 281–283, 288, 289, 300, 303; 8, 28, 36; 9, 144].

Окремо відзначимо враження, яке справила на автора монгольська орда: «Подошла ставка, которую они называют Урду (Орда) и мы увидели большой город, движущийся со своими жителями; в нем мечети и базары да дым от кухонь, взвивающийся по воздуху: они варят [пищу] во время самой езды своей и лошади везут арбы с ними». Знову ж таки знаходимо паралель в мемуарах Й. Барбаро, який сторіччям пізніше спостерігав таку ж картину в районі Азова: «...за исключением того, что их станы не окружены стенами, – они представляются [нам] огромнейшими и красивейшими городами» [7, 290; 9, 148].

Повідомлення П. Карпіні, Г. Рубрука та Ібн Баттути також свідчать про те, що Північне Приазов'я як частина монгольської держави було включене в систему спеціальної поштової (ямської) служби, яка пронизувала територію всієї імперії. Вони розповідають про «застави кочовиків» (П. Карпіні), кочові ставки і спеціальні місця (Г. Рубрук), станції (Ібн Баттута), де подорожники отримували коней або іншу тяглову худобу, фураж і проводжати, щоб їхати далі [7, 284; 8, 68–70; 15, 103–104, 107–109; 23, 287–290]. Загалом зазначені автори відобразили систему наскрізних, відносно безпечних (Ібн Баттута проїхав ними тричі) торгових шляхів, що існувала в монгольській імперії в другій половині XIII – першій половині XIV ст. [17, 39, 85, 118; 20, 47]. Для нас важливі їхні записи, які засвідчують, що Північне Приазов'я було частиною цих шляхів.

Підтвердженням цього є чергова місія Ватикану, що декількома роками пізніше, у 1339 р., прослідувала через Крим та Азовське море (можливо Приазов'я) до хана Золотої Орди Узбека і далі до Ханбалика – столиці великого хана. Очоловав її францисканський чернець Джованні Маріньолі. Опис цієї подорожі зберігся в коротких фрагментарних нотатках, написаних трохи згодом і вставлених Маріньолі в інший твір. Автор, зосередившись на релігійних завданнях місії, мінімально згадує маршрут своєї багаторічної подорожі [17, 122]. Зокрема, про шлях від Кафи він пише так: «...спустя восемь дней мы прибыли в Кафу, где живут христиане различных сект. Из Кафы мы пришли к первому императору татар Узбеку...» [22, 197]. Я. Свет вважає, що місія їхала через Тану (Азов), але невідомо, яким шляхом [17, 122]. Попри це, записки Дж. Маріньолі є ще одним свідченням приналежності Приазов'я до системи шляхів, що сполучали Європу та Схід.

І Ібн Баттута, і Дж. Маріньолі побували в Приазов'ї під час правління хана Узбека (1312–1342), коли Золота Орда досягла найвищої політичної могутності та економічного розквіту. Цей період відзначився різнобічними дипломатичними зв'язками та розвитком торгівлі між країнами Сходу і Заходу. Хан Узбек, якому на певний період вдалося подолати розпад золотоординського улусу, всебічно сприяв місцевій і транзитній торгівлі. Будучи мусульманином, він протегував християнським купцям і чернцям орденів францисканців і домініканців, які встановили міцні стосунки із Золотою Ордою. Це був період добре налагодженого та відносно безпечного функціонування наскрізної магістралі, що вела в Китай через землі Золотої Орди (Тана–Сарай–Ургенч–Ханбалик) [3, 47–48; 17, 118–119]. До Тани діставалися різними шляхами. Один з них безумовно пролягав через землі Північного Приазов'я, про що свідчать записки Ібн Баттути.

Отже, у XIII – першій половині XIV ст. Північним Приазов'ям подорожували європейські посольські місії, що мали як релігійні, так і політичні завдання, арабський мандрівник, паломницька місія якого переросла в прагнення побачити світ. Їхні записки, попри фрагментарність, почасти нечітку географічну і часову локалізацію, притаманну географічним уявленням середньовіччя, створюють картину природного та кочового світу Північного Приазов'я, дозволяють зробити висновки про адміністративно-територіальну належність цієї території у складі монгольської імперії, віддзеркалюють її місце в системі шляхів, що зв'язували Європу та Схід. Відзначимо і те, що мандрівники зафіксували зміни, що відбулися в приазовських степах під час монгольського завоювання.

Наявність збігів у повідомленнях авторів різного походження упродовж декількох століть засвідчує тяглість традицій кочового способу життя, а також достовірність інформації щодо побуту, звичаїв, господарства населення Приазов'я.

Не менш важливим, на наш погляд, є те, що записки відбивають не тільки особисті враження авторів від кочового світу, до якого вони потрапили, але й погляд на кочовиків представників різних культур, що позначається на змісті і навіть емоційному фоні творів.

Подальше вивчення записок середньовічних мандрівників пов'язане, на нашу думку, із кваліфікованим науковим перекладом та публікацією українською мовою.

Abstract

The purpose of the article under consideration is to provide analysis of the informative potential of travellers' notes to study the history of the North Azov region (within the Ukraine's territory) during the XIII – I half of the XIV c. This piece of research is based on the notes of the Arab and European travellers who under different circumstances were in this or adjacent territories. The methods of source analysis and synthesis as well as the historical-chronological and historical-comparative methods have been used in the study.

The paper clarifies informative possibilities of the Hungarian monk Julian's letter, P. Karpini's and G. Rubruk's notes-reports, the description of Ibn Battuta's journey and J. Marinolli's notes. Their relation to the travellers' messages of the XII and XV centuries is justified. It is mentioned in the piece that travelers' notes, despite their fragmentation, sometimes unclear geographical and temporal localization, create a picture of the natural and nomadic world of the North Azov Region in the period of the XIII – I half of the XIV century. This fact makes it possible to draw conclusions about the administrative and territorial affiliation of this territory within the Mongolian empire, reflect its inclusion in the system of routes that connect Europe and the East.

Special attention is also drawn to the fact that travellers recorded the particular changes that occurred in the Azov steppes during the Mongol conquest, and the coincidences in the messages of authors of different origins over the several centuries attest to the stability of the nomadic lifestyle traditions, as well as the reliability of information about life, customs and economy of the Azov region inhabitants.

Further study of the medieval travelers' writings is first and foremost related to a qualified scientific translation into the Ukrainian language.

Key words: *the North Azov region, traveller notes, Golden Horde.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. David A. Jewish Travelers from Europe to the East, 12th–15th centuries. Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. 2013. Sección Hebreo 62: 11–39. https://www.academia.edu/39116833/Abraham_David_Jewish_Travelers_from_Europe_to_the_East_Twelfth_Fifteenth_Centuries_Miscel%C3%A1nea_de_Estudios_%C3%81rabes_y_Hebraicos_vol._62_2013_11-39
2. Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. *Исторический архив*. Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1940. Т. III. С. 71–112.
3. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. Москва: Наука, 1985. 245 с.

4. Жарких М. І. Мандрівка Гійома Рубрука по Європі та Азії (1253–1255 рр.). *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2012. Вип. 12. С. 58–82.
5. Зеленина Г. С. Предисловие. *Три еврейских путешественника / ред. Г. Зелениной*. Москва: Мосты культуры; Jerusalem: Gesharim, 2004.
6. Ибрагимов Н. Жизнь и путешествия Ибн Баттутты. *Ибрагимов Н. Ибн Баттута и его путешествия по Средней Азии*. Москва: Наука, 1988. С. 13–51.
7. Из описания путешествий Ибн Баттутты. *Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*. Санкт-Петербург: Изд. С. Г. Строганова, 1884. С. 280–306.
8. Иоанна де Плано Карпини, архиепископа Антиварийского, История Монголов, именуемых нами Татарами. *Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука*. Москва: Гос. изд. геогр. лит., 1957. С. 23–85.
9. Йосафат Барбаро. Путешествие в Тану. *Барбаро и Контарини о России. К истории итало-русских связей в XV в.* / подгот. Е. Ч. Скржинская. Ленинград: Наука, 1971. С. 136–160.
10. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. В 6 т. Т. 4. Арабская географическая литература. Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1957. 920 с.
11. Кругосветное странствие раби Петахии Регенсбургского. *Три еврейских путешественника / ред. Г. Зеленина*. Москва: Мосты культуры; Jerusalem: Gesharim, 2004.
12. Наливайко Д. С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
13. Письмо брата Юлиана о монгольской войне. *Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе. Исторический архив*. Москва–Ленинград: Изд. АН СССР, 1940. Т. III. С. 83–90.
14. Плетнева С. А. Половцы. Москва: Наука, 1990. 208 с.
15. Путешествие в восточные страны Вильгельма де Рубрук в лето благодати 1253. *Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука*. Москва: Гос. изд. геогр. лит., 1957. С. 87–194.
16. Райт Дж. К. Географические представления в эпоху крестовых походов / пер. с англ. М. А. Кабанова. Москва: Наука, 1988. 478 с.
17. Свет Я. М. Запад и восток на рубеже XIII и XIV веков. *После Марко Поло. Путешествия западных чужеземцев в страны Трех Индий*. Москва: Наука, 1968. С. 3–127.
18. Стависький В. П. Відомості про Русь в «Історії моголів» Плано Карпіні. *Український історичний журнал*. 1988. № 6. С. 32–40.
19. Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. Москва: Изд. МГУ, 1966. 275 с.

20. Хенниг Р. Неведомые земли / ред. А. Б. Дитмара. В 4 т. Т. 2. Москва: Изд. иностр. лит., 1961. 517 с.
21. Христианский мир и «Великая Монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 года / С. В. Аксенов, А. Г. Юрченко. Санкт-Петербург: Евразия, 2004. 478 с.
22. Хроника флорентинца Джованни Мариньолли, епископа Базиньянского. *После Марко Поло. Путешествия западных чужеземцев в страны Трех Индий*. Москва: Наука, 1968. С. 196–211.
23. Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.). Київ: Інститут історії України, 2014. 387 с.
24. Шастина Н. П. Путешествия на восток Плано Карпини и Гильома Рубрука. *Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука*. Москва: Гос. изд. геогр. лит., 1957. С. 3–20.

References

1. David, A. (2013). Jewish Travelers from Europe to the East, 12th–15th centuries. *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. Sección Hebreo* 62, 11–39. https://www.academia.edu/39116833/Abraham_David_Jewish_Travelers_from_Europe_to_the_East_Twelfth_Fifteenth_Centuries_Miscel%C3%A1nea_de_Estudios_%C3%81rabes_y_Hebraicos_vol._62_2013_11-39
2. Annynskyi, S. A. (1940). Yzvestyia venherskykh myssyonerov XIII–XIV vv. o tatarakh y Vostochnoi Evrope [*News of the Hungarian missionaries of the XIII–XIV centuries about the Tatars and Eastern Europe*]. *Ystorycheskyi arkhiv*. Moskva–Lenynhrad: Yzd. AN SSSR. T. III, 71–112.
3. Ehorov, V. L. (1985). Ystorycheskaia heohrafyia Zolotoi Ordu v XIII–XIV vv. [*The historical geography of the Golden Horde in the 13th-14th centuries*]. Moskva: Nauka.
4. Zharkyykh, M. I. (2012). Mandrivka Hiioma Rubruka po Yevropi ta Azii (1253–1255 rr.) [*Guillaume Rubruk's travel through Europe and Asia (1253–1255 gg.)*]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 12, 58–82.
5. Zelenyna, H. S. (2004). Predyslovye. Try evreiskykh puteshestvennyka. [*Three Jewish Travelers*] / ред. Н. Зеленої. Moskva: Mostu kulturu; Jerusalem: Gesharim.
6. Ybrahymov, N. (1988). Zhyzn y puteshestvyia Ybn Battuttu. Ybrahymov N. Ybn Battuta y eho puteshestvyia po Srednei Azyu [*Ibn Battuta and his travels in Central Asia*]. Moskva: Nauka, 13–51.
7. Yz opysaniya puteshestvyi Ybn Battutu. Tyzenhauzen, V. H. (1884). *Sbornyk materialov, otnosiashchykhsia k ystoryu Zolotoi Ordu* [*Collection of materials*

- related to the history of the Golden Horde*]. Sankt-Peretburh: Yzd. S. H. Strohanova, 280–306.
8. Yoanna de Plano Karpyny, arkhyepyskopa Antyvaryiskoho, Ystoryia Monhalov, ymenuemukh namy Tataramy. (1957). Puteshestvyia v vostochnue stranu Plano Karpyny y Rubruka [*Travel to the eastern countries of Plano Carpini and Rubruk*]. Moskva: Hos. yzd. heohr. lyt., 23–85.
 9. Iosafat Barbaro. (1971). Puteshestvye v Tanu. Barbaro y Kontaryny o Rossyy. K ystoryy ytalo-russkykh sviazei v XV v. [*Barbaro and Contarini about Russia. To the history of Italian-Russian relations in the XV century*] / podhot. E. Ch. Skrzhyńskaia. Lenynhrad: Nauka, 136–160.
 10. Krachkovskiy, Y. Yu. (1957). Yzbrannue sochyneniya. V 6 t. T. 4. Arabskaia heohrafycheskaia lyteratura [*Arabic geographic literature*]. Moskva-Lenynhrad: Yzd. AN SSSR.
 11. Kruhosvetnoe stranstvye raby Petakhyy Rehensburhskoho. (2004). Try evreiskykh puteshestvennyka [*Three Jewish Travelers*] / red. H. Zelenyna. Moskva: Mostu kulturu; Jerusalem: Gesarim.
 12. Nalyvaiko, D. S. (1998). Ochyma Zakhodu: Retsepsiia Ukrainy v Zakhidnii Yevropi XI–XVIII st. [*The eyes of the West: Reception of Ukraine in Western Europe XI–XVIII centuries*]. Kyiv: Osnovy.
 13. Pysmo brata Yulyana o monholskoi voine. (1940). Annynskiy S. A. Yzvestyia venherskykh myssyonerov XIII–XIV vv. O tatarakh y Vostochnoi Evrope. Ystorycheskyi arkhyv [*News of the Hungarian missionaries of the XIII–XIV centuries about the Tatars and Eastern Europe*]. Moskva–Lenynhrad: Yzd. AN SSSR. T. III, 83–90.
 14. Pletneva, S. A. (1990). Polovtsu [*Polovtsy*]. Moskva: Nauka.
 15. Puteshestvye v vostochnue stranu Vylhelma de Rubruk v leto blahosty 1253. (1957). Puteshestvyia v vostochnue stranu Plano Karpyny y Rubruka [*Travel to the eastern countries of Plano Carpini and Rubruk*]. Moskva: Hos. yzd. heohr. lyt., 87–194.
 16. Rait, Dzh. K. (1988). Heohrafycheskye predstavleniya v epokhu krestovukh pokhodove [*The geographical lore of the time of the Crusades*] / per. s anhl. M. A. Kabanova. Moskva: Nauka.
 17. Svet, Ya. M. (1968). Zapad y vostok na rubezhe XIII y XIV vekov. Posle Marko Polo. Puteshestvyia zapadnykh chuzhezemtsev v stranu Trekh Yndyi [*After Marco Polo. Travel of Western strangers to the countries of the Three Indies*]. Moskva: Nauka, 3–127.
 18. Stavyskiy, V. P. (1988). Vidomosti pro Rus v «Istorii moholiv» Plano Karpini [*Information about Russia in the «History of the Mughals» Plano Karpini*]. Ukrainskiy istorychniy zhurnal. № 6, 32–40.

19. Fedorov-Davudov, H. A. (1966). Kochevnyky Vostochnoi Evropu pod vlastiu zolotoordunskykh khanov [*Nomads of Eastern Europe under the rule of the Golden Horde khans*]. Moskva: Yzd. MHU.
20. Khennyh, R. (1961). Nevedomue zemly [*Terra incognitae*] / red. A. B. Dytmara. V 4 t. T. 2. Moskva: Yzd. ynostr. lyt.
21. Khrystyanskiy mir y «Velikaya Mongolskaya ymperiya». Materyaly frantsiskanskoy missii 1245 goda [*Christian world and the «Great Mongol Empire». Proceedings of the Franciscan Mission of 1245*]. (2004) / S. V. Aksenov, A. H. Yurchenko. Sankt-Peterburh: Evraziya.
22. Khronyka florentyntsa Dzhovanny Marynolly, epyskopa Bazynianskoho. (1968). Posle Marko Polo. Puteshestvyia zapadnukh chuzhezemtsev v stranu Trekh Yndyi [*After Marco Polo. Travel of Western strangers to the countries of the Three Indies*]. Moskva: Nauka, 196–211.
23. Cherkas, B. (2014). Zakhidni volodinnia Ulusu Dzhuchy: politychna istoriia, terytorialno-administratyvnyi ustroi, ekonomika, mista. (XIII–XIV st.) [*The Western Dominions of the Ulu of Jochi: Political History, Territorial-Administrative Structure, Economics, Cities. (13th–14th centuries)*]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.
24. Shastyna, N. P. (1957). Puteshestvyia na vostok Plano Karpyny y Hyloma Rubruka. Puteshestvyia v vostochnue stranu Plano Karpyny y Rubruka [*Travel to the eastern countries of Plano Carpini and Rubruk*]. Moskva: Hos. yzd. heohr. lyt., 3–20.

УДК 94:622(092) «18»

**ІЛІОДОР ФЕЛЬКНЕР:
ГІРНИЧИЙ ІНЖЕНЕР, ПУБЛІЦИСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ**

Довжук Ігор

Мета статті – розглянути професійну діяльність у Луганському гірничому окрузі гірничого інженера й вченого Іліодора Фелькнера та показати його внесок у розвиток вугільно-металургійної промисловості Донбасу. Методологічною основою цієї праці є принципи науковості, системності, об'єктивності та історизму.

Іліодор Фелькнер, завдяки своїм здібностям, знанням, працьовитості, інтелігентності та громадянській позиції зробив вагомий внесок у розвиток металургії Донецького басейну. Він був у числі найпрогресивніших діячів науки і техніки того часу, таких як Іван Тіме, Аполлон Мевіус та інші, які виступали за створення умов, які б сприяли швидкому розвитку вітчизняної промисловості. Гірничий департамент у 1867 р. відрядив І. Ф. Фелькнера на Паризьку всесвітню виставку, доручивши йому вивчити і докладно описати металообробне і гір-